

CONTRIBUȚIA EVREILOR LA EVOLUȚIA ARHITECTURII ORAȘELOR TIMIȘOARA ȘI ARAD 1718-1945

Conferință ținută cu ocazia întâlnirii evreilor originari din Timișoara, 1 iunie 2013

Conf. univ. dr. arh. Gabriel Szekely

Voi încerca să vă prezint contribuția populației evreiești la dezvoltarea acestei zone a Europei care a făcut parte din Imperiul Austro-Ungar timp de două secole, și veți vedea că populația evreiască în ansamblul ei și prin unii reprezentanți deosebiți a avut o contribuție foarte importantă la evoluția regiunii. Contribuția evreilor s-a manifestat prin mai multe lucruri : vom începe cu ceea ce au creat comunitățile evreiești, și în mod special voi vorbi despre Timișoara, despre modul în care comunitatea evreiască în sine a știut și a trebuit să-și construiască sedii și alte construcții necesare, - sinagogi, cimitire, clădiri pentru depozitare, pentru activități economice. Comunitatea în sine avea un rol economic și era prezentă în acest fel în societate. Dincolo de aceasta, existau antreprenori care prin averea lor, prin priceperea lor au știut să dezvolte orașul în care trăiau; să investească, să aducă bani din alte părți ale Imperiului și prin contribuția lor, prin talentul lor, prin voința lor să creeze clădiri noi, antreprize noi și să devină o parte foarte importantă a orașului în care trăiesc. În afară de aceasta mai exista și o altă categorie, care în mod firesc prin meseria pe care o desfășura contribuia mai puțin financiar, dar a avut un rol intelectual în dezvoltarea orașului, arhitectii. Ei erau cei care proiectau clădirile. După 1900 arhitectii evrei devin foarte importanți prin contribuția lor intelectuală la imaginea orașelor Timișoara și Arad, și în toată această zonă a Europei în special la Viena și Budapesta.

Trebuie știut faptul că până în anii 1860 condițiile politice au făcut ca situația evreilor din această parte a lumii să fie cel puțin dificilă. Evreii nu erau cetățeni, aveau doar un statut de cetățeni tolerați. Aveau un fel de pașaport, puteau trăi în țară, puteau face comerț. Puteau locui de obicei doar în afara orașelor, nu aveau dreptul să locuiască în Cetatea Timișoarei. Unii dintre evrei puteau intra în cetate ziua, ca să-și desfășoare activitatea, dar seara trebuiau să părăsească orașul. În aceste condiții evreii nu puteau avea o contribuție mare la dezvoltarea orașului, nu aveau drepturi, erau excluși din societate. Trăiau cum puteau în această parte a lumii la periferia societății, se ocupau de comerț și de alte meserii, existau deja printre ei intelectuali, medici, profesori etc.

În interiorul cetății o singură parcelă a fost alocată evreilor după cucerirea austriacă din anul 1718. Ea a fost numită Judenhof sau Judencare, și era singurul loc în care evreii aveau voie să își desfășoare activitatea. În afară de un paznic care rămânea prezent tot timpul, evreii seara trebuiau să iasă din cetate. În cetate exista un regim militar, portile orașului se închideau seara, iar evreii nu puteau rămâne în interior, pentru că nu erau de încredere pentru stăpânirea catolică, habsburgică. Mai existau două camere de rugăciune, închiriate evreilor, lângă o poartă a cetății, una pentru evreii sefarzi, cealaltă pentru cei așkenazi.

Schimbarea a apărut o dată cu primirea cetățeniei în anul 1868. În Austro-Ungaria dualistă maghiarii erau minoritari în Ungaria Mare, și aveau nevoie de aportul celor un milion de evrei din țară ca să poată reprezenta o majoritate. În acest fel pentru prima dată în istorie evreii au dobândit drepturi cetățenești. Din perspectiva bunicilor și străbunicilor noștri acest lucru a însemnat foarte mult. Evreii au știut să profite de noua situație și în doar câțiva ani o foarte mare parte a populației evreiești și-a trimis copiii la școală. După doar 20, 30 de ani, fiecare al doilea avocat sau medic din Timișoara era evreu. În acest fel evreii din Timișoara și din Imperiu au avansat foarte repede din punct de vedere intelectual și material.

Acest fenomen este numit de obicei emancipare. Un alt aspect a fost rezultatul fizic, ceea ce s-a construit, ceea ce au creat evreii după 1868. Activitatea evreilor s-a

materializat în clădiri noi, în fabrici, într-o nouă imagine urbană dată de platele de raport construite acum.

Sinagoga din Cetate are o istorie interesantă, este probabil clădirea cea mai emblematică pentru evreii din Timișoara. Arhitectul acestei clădiri este un catolic vienez Ignatz Schumann, nu întâmplător același arhitect care a proiectat cu câțiva ani înainte și sinagoga din Budapesta, din Dohány Utca, cea mai mare și mai frumoasă sinagogă din Europa. Istoria este următoarea: pentru sinagoga cea mare din Budapesta a fost invitat ca proiectant un arhitect vienez în vogă la vremea aceea. Comunitatea nu s-a înțeles prea bine cu respectivul arhitect, și în final lucrarea a fost

terminată de asistentul acestuia - tânărul Ignatz Schumann. După succesul pe care l-a înregistrat la Budapesta cu noua sinagogă, Schumann a fost chemat la Timișoara după doar 2 ani, în 1860, să construiască în Timișoara o soră mai mică a sinagogii din Dohány Utca. Cine se uită cu atenție poate să vadă asemănarea dintre cele două clădiri. Stilul sinagogii este cel "Maur", folosit adesea pentru sinagogi în perioada secolului XIX. În secolul XIX se foloseau în general o multitudine de stiluri, mai ales în cazul clădirilor publice. Evreii preferau stilul Maur pentru că aducea aminte de Spania medievală, unde se considera că evreii au avut un trecut strălucit. În afară de aceasta maurii spanioli erau semiți, deci înrudiți cu evreii. Aceste sinagogi sunt eclecticice, cu elemente orientale, și deci ies în evidență în contextul urban în care se află. Evreii au primit dreptul să construiască aceasta sinagogă exact în momentul când au devenit cetățeni în Imperiu. Poziția clădirii în centrul orașului demonstra noul statut al comunității. După doar patru ani de la inaugurare, clădirea a primit vizita împăratului Franz Iosef - un eveniment fără precedent, comemorat printr-o placă de marmură aflată în clădire. Era un gest de recunoaștere a evreilor ca cetățeni cu drepturi depline, o schimbare a statutului în societate.

Sinagoga din Fabric a fost proiectată de arhitectul Lipót Baumhorn. Baumhorn Lipót este probabil cel mai important arhitect evreu care a lucrat vreodată în Timișoara. S-a născut în Ungaria, a trăit în Budapesta, a avut o firmă de succes pentru vremea aceea. Se pare că a proiectat aproximativ 40 de sinagogi în Imperiul Austro-Ungar (unele proiecte erau reconstrucții). În anii 1900-1905 era cel mai căutat arhitect din Timișoara, deși locuia în Budapesta. Era invitat de obicei pentru clădiri mari, importante și avea o relație foarte apropiată cu conducătorii acestei comunități. Mulți arhitecți din

Budapesta aveau legături cu orașele din provincie și realizau pentru aceste localități proiecte pentru case de raport și clădiri publice. La Timișoara, Baumhorn a fost un arhitect în vogă la începutul anilor 1900. Se spune că pentru construcția sinagogii din Fabric, Primăria Timișoara a organizat o loterie ca să ajute evreii să-și poată construi clădirea. Sinagoga din Fabric a fost construită inițial pentru evreii care nu erau nici

ortodocși dar nici *neologi*, ci respectau tradiția anterioară numită *status quo ante* - un fel de *conservatori*. Nu aderau la curentul neolog, dar nici nu se amestecau cu noii imigranți ortodocși din Galiția. Clădirea a fost proiectată de Baumhorn tot în stil Maur cu multe elemente eclecticice. Este o clădire frumoasă și elegantă.

Sinagoga din Iosefin este o sinagogă de dimensiuni mai mici construită la începutul secolului XX. Are un exterior relativ modest, dar un interior frumos, cu structură de metal foarte interesantă. Interiorul este o interesantă sinteză între eclecticism și modernism.

Sinagoga ortodoxă din Fabric era folosită de evreii ortodocși care locuiau în Fabric, astăzi este cameră funerară. A fost construită tot în jurul anului 1900 într-un stil maur mai puțin pretențios.

Partea a doua va apărea în următoarea ediție a paginii web www.bjt2006.org